

situne dei

Årsskrift för Sigtunaforskning
och historisk arkeologi

2013

Redaktion:

Elisabet Claesson

Rune Edberg (samordnare)

Magnus Källström

Utgiven av
Sigtuna Museum

Tors fiskafänge

– kompletterande kommentarer till Sö 352

Roger Wikell

I föregående nummer av *Situne Dei* presenterade författaren en artikel som rönt stort intresse – ”Tors fiskafänge – en bortglömd bild på Lingastenen Sö 352”. Det har efter hand framkommit att fler forskare har gjort samma tolkning som undertecknad, något som egentligen Richard Dybeck (1870) var först med. Men sedan Dybecks dagar har den mytologiska tolkningen länge ”glömts” bort. Oberoende av varandra har på senare tid både Mats G. Larsson (1997) och Sigmund Oehrl (2010) tolkat ikonografin som Tors fiskafänge. Lingastenen visar nämligen ett avgörande moment i myten – ögonblicket då det agnade oxhuvudet sjunker ner i havsdjupet. På botten väntar Midgårdsormen. Några kompletterande kommentarer är därför enligt allas önskan på sin plats, så att även kollegornas resultat uppmärksammas i detta sammanhang. Fadäsen att jag missade dessa aktuella referenser är givetvis min egen. Sist framförs även några nya synpunkter på Sö 352.

Vi ska först rekapitulera min artikel (Wikell 2012a). Lingastenen från Överjärna socken, Södermanland har antikvariskt va-

rit känd sedan 1600-talet. År 1863 dokumenterade Dybeck stenen och upptäckte då ett hårt stiliserat motiv från myten Tors fiskafänge på runstenens framsida. Dybeck ser den uppenbara symboliken i, som han uttrycker det: ”En farkost med ett hufvud fäst i ett (?rep), derunder?”, och den ”föreställda farkosten med det nedhängande hufvudet.” Men tyvärr vågar han inte i klartext skriva att det är Tors fiskafänge som ikonografin åsyftar. Hade han bara frågat läsarna var någonstans det motivet finns i fornnordisk mytologi, hade Lingastenen i dag varit ett känt belägg för Tors fiskafänge, då asaguden med ett agnat oxhuvud försöker fånga Midgårdsormen. Istället överlåter Dybeck tolkningsarbetet till runologerna.

På 1800-talet var motivet tämligen okänt som bildframställning i det arkeologiska materialet. Först år 1918 upptäcktes den tydliga bilden på Altunastenen (U 1161), vilken ofta förekommer i böcker om vikingatid och fornnordisk mytologi. Runstenen från Altuna är på sätt och vis en ”Rosettasten” för den kommande forskningen. Den visar att myten var känd under 1000-ta-

let i Skandinavien, och därför vågar man sedan dess tolka andra bilder som inte är lika tydliga (Ardre och Hørdum) som Tors fiskafänge. Motivet på Lingastenen upptäcktes drygt 50 år för tidigt och ”glömdes” sedan bort i över ett sekel. I den officiella tolkningen av ledande runologer nämns visserligen att bilden kan vara Tors fiskafänge med hänvisning till Dybeck, men man förordar unisont att motivet istället beskriver ett ankare (Brate & Wessén 1924–1936; Jansson 1967; Snædal 1990). Tystnaden kring motivet börjar redan år 1898 då Erik Brate publicerade ”Skansens runstenar” vari bilden inte ens kommenteras. Stenen flyttades nämligen dit redan år 1896, men har nu sjunkit ner i jorden så att bilden inte längre riktigt syns. (Fig. 1)

Ungefär där stod vi år 2012, då under-teknad argumenterade för att Dybeck hade rätt i sin retoriska fråga om ”farkosten med det nedhängande hufvudet”. Det är kontexten av kristen missionsstrategi med meningsbärande ikonografi, samt social status och tillhörande materiell kultur som gör det högst sannolikt att vi ser Tors fiskafänge och inte ett skepp som ligger för ankar. Lingastenen restes vid den stora allfarvägen längs Sörmlandskusten, och där vägen passerade över Linga hed låg ett stort gravfält med bland annat en imponerande skeppsättning och tre storthögar i rad. Praktfulla fynd av svärd och silver, samt begravningar i båtar pekar på hög social hemvist för de höglagda. I den här miljön förväntar man sig dyrbara järnankare – i likhet med Ladby och Oseberg (Edberg 2011). Att man då skulle ha valt att rista ett enkelt ankare av ihopsurrade träbitar kring en klumpsten är socialt omöjligt. Simpla stenankare hör hemma hos fattiga skärgårdsfiskare. Att avbilda ett järnankare är inte svårt, men det

Fig. 1. Lingastenen Sö 352 finns på Skansen i Stockholm. Scenen med oxhuvudet är dold under markytan. Foto RE 2009.

har runristaren uppenbart inte gjort. Istället återges ett stramt stiliserat oxhuvud. (Fig. 2.)

I den norröna skaldediktningen återfinns motivet med Tors fiskafänge i högre ståndsmiljöer, där bilder ur myten återges på en praktsköld och i en hövdingahall. Dikterna kommenterar bilder som i dag är försvunna. I Linga är förhållandet det motsatta, här har vi bilden men inte dikten kvar. Noterbart är att i Hymiskvida omnämns Tors rev med det agnade oxhuvudet hela fem gånger! Oxhuvudet är viktigt. Bilden i Linga är minimalistiskt utförd, men innehåller de väsentliga

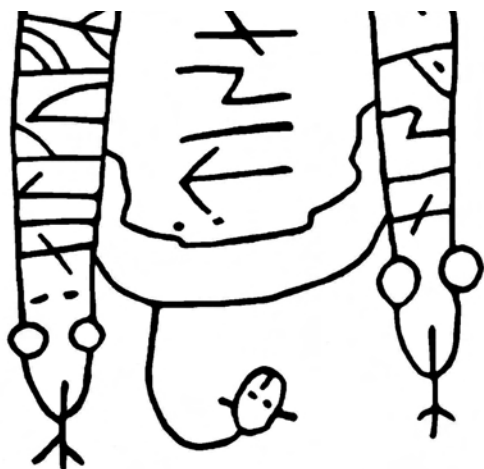

Fig. 2. Detalj av Lingastenen: båten med det nedhängande oxhuvudet, samt namnet Disa ovanför relingen. Ritning förf.

attributen av kraftig rev och stort oxhuvud, som betraktaren bevandrad i fornnordisk mytologi genast associerar med sagan. Vi förstår härav att myten var välkänd i östra Svealand under vikingatid, vilket redan Al-tunastenen ger besked om. Att Lingastenen är försedd med två stora kors står inte i motsatsförhållande till den avbildade hedniska berättelsen. Tvärtom är det en listig missionsstrategi som förkunnar att blott Kristus är mäktig att slå Ondskans orm. Till och med mäktigare än kraftguden Tor, som i sitt fiskafänge och senare även vid Ragnarök, inte förmår att besegra Midgårdsormen (Wikell 2012b).

För egen del övertygades undertecknad angående den mytologiska tolkningen någon gång under 1990-talet då de flesta av Södermanlands runstenar uppsöktes i fält tillsammans med Jörgen Johnsson. Med boken "Från Järnatullen till Gårdarrike" av runolog Thorgunn Snædal (1990) besökte vi Södertäljetraktens alla runstenar, inklusive

Lingastenen på Skansen. I fält kände vi genast igen bilden med båten och "det nedhängande hufvudet" som Tors fiskafänge. I Snædals bok förklarades motivet till vår förvåning som ett ankare. Vidare läsning gav vid handen att förklaringen var närmare ett sekel gammal, som vi sett ovan. Senare när jag bläddrade i nyutkommen litteratur föll blicken på Wamers (1999) karta över arkeologiska belägg på Tor. Lingastenen fanns inte med som exempel på "Ritzungen von 'Thors fischfang' ". Dybecks observation från 1863, publicerad 1870 i Runa, var fortfarande 130 år senare inte officiellt erkänd.

Mats G. Larsson och Sigmund Oehrl förespråkar Tors fiskafänge

Efter det att artikeln "Tors fiskafänge – en bortglömd bild på Lingastenen Sö 352" publicerades i *Situne Dei*, har författaren fått många uppskattande gensvar. Särskilt värdefullt och glädjande har det varit att få kännedom om att två kollegor redan framfört samma åsikt. Värdefullt på så sätt att det bekräftar ens egna tankar och resonemang. Det är en styrka att forskare från olika håll gör samma slutsats. Det skulle inte förvåna om fler gjort denna tolkning, för teorin om ett ankare verkar inte övertyga någon.

Mats G. Larsson framför i sin bok "Från stormannagård till bondby" (1997:31) explicit att det är Tors fiskafänge vi ser. Mig veterligen är Larsson den förste att förorda det mytologiska perspektivet utan brasklapp. Larsson diskuterar motivet utifrån att Erik Brate i "Södermanlands runinskrifter" har tolkat en fragmentarisk runföljd på stenen som belägg för en vikingafärd. Stenen är rest efter en viss Torfast som skulle ha dött på utfärd. Skeppsbilden skulle åsyfta detta. Larsson argumenterar mot den tolk-

ningen: ”Det skulle kunna ha varit frestande att knyta skeppsbilden till Torfasts utlandsfärd, men den troligaste tolkningen torde snarare vara att motivet är mytologiskt och syftar på Tors fiske efter Midgårdsormen med ett oxhuvud som bete. De två streck som sticker ut från huvudet skulle då vara oxens horn.” Larsson gör oss även uppmärksamma på att Hans Christiansson (1959:120) i sin bok ”Sydskandinavisk stil” helt kort kommenterar bilden på Lingastenen. Något förvånande sägs följande: ”på Sö 352 Överjärna är en båt inplacerad med ett fiskhuvud (?) hängande under kölen.” Det viktiga är dock att även Christiansson ser ett huvud – och inte ett ankar.

Lingastenen behandlas grundligt av den tyske runstensforskaren Sigmund Oehrl. I hans gedigna arbete ”Vierbeinerdarstellung auf schwedischen Runensteinen” ägnas sammanlagt en sida enbart åt Sö 352. Med hänvisning till Janssons häfte ”SkanSENS runstenar” (1967:39) menar Oehrl att vi ser en förenklad framställning av Tors fiskafänge. Han sammanfattar träffsäkert den kärnfulla ikonografin: ”Es handelt sich um eine reduzierte Bildchiffre, die nur auf wesentliche und zur Identifikation ausschlaggebende Elemente des Mythos zurückgreift, ohne eine vollständige und ”korrekte” Illustration anzustreben.” (Oehrl 2010: 208).

Uppenbart är Oehrl övertygad om att det är asagudens vådliga fiskefärd vi ser, för han tar ingen notis om att Jansson (1967:39) lägger in i en tydlig brasklapp längre ner på samma sida. Eftersom varken Hymer eller Tor är med ombord underkänner Jansson bilden som Tors fiskafänge. Jansson följer tolkningstraditionen när han skriver att det är ”avgjort troligare, att bilden föreställer ett vikingaskepp, liggande för ankar”.

Avslutande anmärkningar

Tors fiskafänge är en myt som har viss förankring i verkligheten. Vi får veta att Tor och Hymer i likhet med otaliga generationer av fiskare rodde ut på morgonen. Att ett fiskelag just består av två personer i en liten roddbåt är ett uråldrigt sätt att fiska på längs Skandinavians kuster. Antingen ligger man för ankar och båda fiskar, eller så håller den ena upp båten mot vinden med rodd, och den andra bärgar garnen eller drar krok. Två fiskande personer i en båt finns redan avbildat på hällristningar från bronsåldern i Bohuslän. Det är möjligt att dessa har en religiös bakgrund, men att i likhet med Åke Ohlmarks (1963:89) i dessa se ”Kraftgudens märkliga fiskefärd” ter sig långsökt då varken oxhuvud eller orm syns. Inte ens en hammare är med ombord. Men vem vet? Det viktiga är dock metoden med två fiskande personer. Vidare är det i Norden mycket vanligt med fiskelägen i utskärgården, där de sista fiskegrunden finns, innan det djupa storhavet tar vid. På senare år har mängder av tomtningar även hittats i Stockholms skärgård, som tyder på ett intensivt utskärsfiske under vendel- och vikingatid (Landin & Rönby 2003). När myten berättades under vikingatiden var det många som kände igen sig i scenariot: två män i en båt där himmel och hav möts vid horisonten.

Undertecknad har fått ytterligare gensvar på artikeln. Christer Stenberg, Sorunda, berättade att gammalt tillbaks brukade man på Muskö i Stockholms skärgård fiska ål med ett oxhuvud. Genom att ta till vara huvudet från en slaktad ox, fästa det vid ett rep och kasta ut det i vattnet kunde man enkelt fånga ål. Mängder av asätande ålar tog sig snart in i kraniet. Sedan var det bara att hala upp fångsten. Det är oklart om förfä-

randet är ett forntida sätt att fiska ål på, men i Günter Grass' roman *Blecktrumman* (1959) och filmen med samma namn (1979) fiskas ål på samma sätt med ett hästhuvud. Om detta var en forntida praktik i Östersjöområdet kan metoden ha inspirerat mytens uppbyggnad, även om Tor och Midgårdsormen givetvis är av större kosmologisk dignitet än en fiskemetod.

Till sist ska vi kommentera asagudens frånvaro på Lingabilden. Att varken Tor eller Hymer är med på båten ser Jansson som problematiskt (1967:39), och just frånvaron av "bildbevis" är det starkaste skälet varför han hellre ser ett vikingaskepp som ligger för ankar. Men om vi i likhet med Oehrl ser framställningen som en mytologisk bildgata så ska en utvidgad läsning av bilden prövas. Omedelbart ovanför båten står namnet Disa (**tisa**). Om man ser runan **t** som en bild, liknar då inte **t**-runan Tors hammare? Formen påminner om samtida hammarhången av silver, som i sin tur liknar riktiga hammare av järn, till exempel från Mästermyrfyndet. Hamrarna har en tidstypisk tresidig profil. Runforskaren Bernd Neuner har nyligen gjort samma iakttagelse: "Die Tyr-rune entspricht exakt der Form von Thors Hammer, wie wir sie aus Amulettdarstellungen der Wikingerzeit kennen", vilket han framför i en artikel i boken "Runes and their secrets" (Neuner 2006:239). Det är fullt möjligt att runristaren lagt in ett "reducerade Bildchiffre" med **t**-runan ovanför relingen. Med tanke på att runstenen uppvisar både lönnrunor och samstaviga runor ser vi måhända en lekfull runmästare som sätter betraktaren på prov? Tors hammare är i så fall ombord, och i förlängningen även Tor, förklädd i kvinnonamnet Disa.

Tack till Jörgen Johnsson, Magnus Källström, Mats G. Larsson, Sigmund Oehrl, Christer Stenberg.

Referenser

- Brate, E. & Wessén, E. 1924–1936. *Södermanlands runinskrifter*. Stockholm.
- Brate, E. 1898. *Skansens runstenar*. Stockholm.
- Christiansson, H. 1959. *Sydskandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna*. Uppsala.
- Dybeck, R. 1870. *Runa*. Stockholm.
- Edberg, R. 2011. Ett vikingatida (?) ankare från Hamngatan i Sigtuna. *Situne Dei*.
- Jansson, S. B. F. 1967. *Skansens runstenar*. Stockholm.
- Landin, M. & Rönby, J. 2003. *Tomtningar i utskärgården från yngre järnåldern. Arkeologiska undersökningar på Landsort, Torö sn, Södermanland*. Huddinge.
- Larsson, M. G. 1997. *Från stormannagård till bondby*. Stockholm.
- Neuner, B. 2006. Das Norwegische Runengedicht – was sich hinter den zweiten Zeil verbirgt. *Runes and their Secrets. Studies in Runology*. Red. M. Stoklund. Copenhagen.
- Oehrl, S. 2010. *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen. Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungsikonografie*. Berlin.
- Ohlmarks, Å. 1963. *Hällristningarnas gudar. En sammanställning och ett förklaringsförsök*. Stockholm.
- Snædal, T. 1990. *Från Järnatullen till Gårdarrike. En bok om Södertäljetraktens runinskrifter. Täljebygden 1990–1991*. Södertälje.
- Wamers, E. 1999. Hammer und Kreuz. Typologische Aspekte einer nordeuropäischen Amulettsitte aus der Zeit des Glaubenswechsels. *Rom und Byzanz im Norden*. Red. M. Müller-Wille. Mainz.

Wikell, R. 2012a. Tors fiskafänge – en bortglömd bild på Lingastenen Sö 352. *Situne Dei*.

Wikell, R. 2012b. Fornnordiska sagor på sörmäländska runstenar. *Sörmlandsbygden* 2013. Nyköping.

Summary

The author maintains that runestone Sö 352, from Linga, Överjärna parish, Södermanland, shows a stylised motif from the mythological tale of Thor's fishing expedition – the moment when the ox-head bait is lowered down to the Midgård snake waiting in the ocean depths below. This interpretation was originally suggested by Richard Dybeck (1870) but has not been upheld by any subsequent runologists, who prefer to see it as a Viking ship with cast anchor.

However, a cheap anchor of wood, stone or rope is extremely unlikely, given the high status

context of the site where the object was found. One would expect a runestone, set on a routeway through a rich cemetery that contains an impressive ship setting, large mounds and finds of swords and silver, to depict an anchor of iron. Other sources displaying Thor's fishing expedition have included a prestigious shield and a chieftain's hall – that is, similarly elite contexts to Linga. Christian missionaries used this myth strategically to exemplify how only Christ (= Thor) is powerful enough to defeat the serpent of Evil.

Support for this interpretation as Thor's fishing expedition can be found in the work of two other scholars, Mats G Larsson (1997) and Sigmund Oehrl (2010, who independently reached the same conclusion. A final question is raised: can we see a Thor's hammer on board the ship in the form of the runic **t** in the female name Disa?